

PETER SCHARFF SMITH: *Moralske Hospitaler – det moderne fængsels gennembrud 1770-1870*, Kbh. 2003, Forum, 451 s., 299 kr.

Peter Scharff Smiths ph.d.-afhandling foreligger i en redigeret form på tryk mindre end et år efter forsvaret. Bogens centrale kapitler gennemgår på baggrund af det velbevarede kildemateriale Vridsløselille fængsels tilblivelseshistorie og første virkeår som et eksempel på det, forfatteren kalder det moderne fængselsvæsens gennembrud i årene 1770-1870. Bogen er ikke blot en detailstudie, men sætter sit emne ind i både den danske og europæisk-amerikanske kontekst. Det sker ved hjælp af Norbert Elias', Max Webers og ikke mindst Michel Foucaults modernitetsteorier.

Mulktering, kagstrykning, halshugning, stokhusarbejde osv. blev i det 18. og 19. århundrede langsomt afløst af den af staten varetagne 'tørre' indespærring, der blev anset som en mere human og effektiv strafform. Tilsvarende måtte fængslerne moderniseres. Kritikken af især Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn tog til. Udenlandske og hjemlige iagttagere betragtede i årtierne omkring 1800 med C.N. Davids ord de danske forbedringsanstalter som »Forværrelsens Høiskoler« (s. 115).

Forbilledet for en reform fandt man i Amerika. I Pennsylvania udvikledes fra slutningen af det 18. århundrede efterhånden et fængselssystem, hvor fangerne var indsat i enkeltmandsceller og underlagt fuldstændig isolation og anonymisering. I det såkaldte Auburn-fængsel i New York brugte man også en udstrakt grad af isolering, men tillod dog samvær blandt fangerne, fx i de til fængslet knyttede produktionsværksteder. Pennsylvania- eller Philadelphia-modellen vandt tilslutning i Danmark, da man anså fangernes skadelige indflydelse på hinanden som den væsentligste årsag til det store tilbagefald til kriminalitet efter løsladelse, det såkaldte recidiv. Et kommissionsarbejde resulterede i et kompromis, ifølge hvilket et Pennsylvaniafængsel blev opført i Vridsløselille 1859, mens et Auburnfængsel blev bygget i Horsens 1853.

En af bogens store fortjenester er dens diskussion af den udbredte sekulariseringstese, dvs. den forestilling, at retssystemet i løbet af det 18. århundrede havde forladt den religiøse motivation for retshåndhævelsen til fordel for en rationel. Der er ingen tvivl om, at oplysningstidens rationalistisk motiverede civiliserings- og dannelsesprojekt var baggrund for fængselsreformerne, men Smith kan overbevisende demonstrere, hvorledes det 19. århundredes forbedringstrang var sammenvævet med tidens moraliserende og følsomme kristendomsopfattelse, eksemplificeret med den karismatiske kvæker, Elisabeth Frys humanitære indsats. Hun var sammen med sin bror på besøg i København i 1841, hvor hun talte for oprettelsen af en besøgs- og hjælpetjeneste, der skulle bistå fangerne med at blive gode kristelige borgere. Fry havde i øvrigt ved samme lejlighed også kontakt til Grundtvig, der havde involveret sig i en komité, der arbejdede for negerslavernes sag i Dansk Vestindien. (K.E. Bugge, Grundtvig og Slavesagen, Kbh. 2003) I en videre forstand er besøget også interessant for den diskussion af den kulturelle udveksling over Nordsøen og Atlanten, som er genstand for stigende forskningsinteresse (Jens Rahbek Rasmussen, *Moderinitet eller åndsdannelse? – Engelsk i skole og samfund 1800-1935*, Kbh. 2003; Jørgen Sevaldsen (red.), *Britain and Denmark*, Kbh. 2003; og Rasmus Mariagers ph.d.-afhandling, I tillid og varm sympati, Kbh.s Universitet 2003).

Fængselspræsten blev en væsentlig funktionær i de nye fængsler, fordi han stod for opbyggeligheden, og fængselskirken blev en central del af arkitekturen. Smith viser, hvorledes man gjorde sig uendelig umage med indretningen af

adskilte båse i kirkerummet, der tillod alle kirkegængere at se og høre præsten uden at have kontakt med hinanden. Samme princip gjaldt for skolestuen. Man tror det næppe, før man har set fotografier af den besynderlige indretning, der bevarede helt ind i 1930'erne. Digteren H.V. Kaalund var overlærer ved Vridsløselille og brugte betegnelsen »moralsk Hospital« om fængslet. I denne poetiske omskrivning rummes hele tidens hygiejniske ambition i kombination med forestillingen om den borgerlige dannelses moralske reformkraft som nøgle til samfundsforbedring. Kaalunds egne opgørelser viser, at fangerne faktisk lærte noget af hans undervisning.

»Vridsløselille slår portene op«, hedder overskriften for kapitel 11, da bogen ca. halvvejs når til sit partikulære emne, statsfængslet ved jernbanen mellem Roskilde og København. Pointen er vel snarere, at portene faldt i. Smith peger på, at kritikken af Pennsylvaniamodellen i Amerika og andre steder allerede fra indvielsen i 1859 var så kraftig, at fængslet må betragtes som en anakronisme fra begyndelsen. Der er i bogen ikke lagt skjul på forfatterens kritiske holdning til isolationsfængslingen; denne bliver fortsat i dag bragt i anvendelse i det danske retssystem til trods for, at det empiriske materiale, der har hobet sig op siden midten af det 19. århundrede, til overflod dokumenterer, at denne behandling af fanger fremkalder stærke psykiske reaktioner, sammenbrud og mental invalidering. Den historiske kontinuitet er skræmmende, og Smith har en god sag. Så tidligt som 1867 blev det dokumenteret af ingen ringere end Vridsløselilles inspektør, Frederik Bruun. Det førte til en opblødning af den absolutte isolation, men ikke til en reform af hele systemet. Isolationen var så gennemført, at fangerne blev iført en hætte med to kighuller, når de skulle bringes til og fra gårdture, der også foregik i adskilte bure. Hætten er kendt fra billedet af Louis Pio som fange i netop Vridsløselille. Hvorfor netop isolationen slog så stærkt igennem i Skandinavien, kan Smith ikke forklare. Han synes at antyde myndighedernes magelighed og/eller inkompetence som mulig forklaring. Det kan meget vel være.

Tanken om den fuldstændige disciplinering af fangerne forblev en utopi, som Smith viser. Bruddene på ordensreglerne var hyppige og opfindsomme. Det lykkedes ikke at gøre fuldstændig vold på menneskene. Dermed har Smith også fundet det væsentligste brændstof til en kritik af Foucaults fængselshistorie, fordi Foucault i høj grad går ud fra normative kilder. Smith kan dokumentere, at normerne ikke kun blev overskredet, men også modificeret i praksis. Det lykkedes ikke for dette moderne oplysningsprojekt at omdanne mennesket i sit eget billede.

Smith afvejer det generelle og specifikke, teori og empiri, historisk dokumentation og nutidsrelevans ganske fornuftigt. En god sammenfatning, registre og bilag fuldender billedet af en vellykket bog.

Jes Fabricius Møller

PER ELIASSON: Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800-1875, Kungl. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 25, Stockholm 2002, 453 s.

Svensk skovbrug adskiller sig på mindst ét afgørende punkt fra dansk: der er meget mere af det. På trods af – eller måske snarere på grund af – landets overflod af skov, er skovhistorie imidlertid først inden for de seneste årtier blevet et faghistorisk forskningsområde i Sverige. Og Per Eliasson afhandling *Skog, makt*